

**ЧАСТКИ В ІДЮСТИЛІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА:
СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ****Ірина Джочка**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: iryna.dzhochka@pni.edu.ua*

*У статті розглянено частки української мови в новелах В. Стефаника. Партикули, зважаючи на широкий спектр комунікативних функцій, інтонаційне оформлення, позиційну рухливість тощо, є одним із визначальних класів дискурсивних слів, які разом з іншими мовними засобами формують і визначають структуру будь-якого художнього полотна. Під час дослідження були застосовані як загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення), так і лінгвістичні (контекстуальний, трансформаційний). **Метою** пропонованої студії є встановлення семантико-прагматичних смислів частотних партикул в аналізованому тексті, які виступають засобами актуалізації різноманітних духовних, ментальних, соціальних характеристик героїв новел. До **результатів** наукової розвідки в указаному ракурсі належать: виявлення найчастотніших партикул, характерних для ідіостилю письменника, зокрема: а, та, то, же (ж), коби, най; визначення узуалізованих смислів часток, скерованих на комунікацію (внутрішній діалогізм та комунікативна пам'ять (партикула а), природність спілкування, поєднана з підсиленням певних компонентів висловлення (партикула та)), вказівку усвідомленої визначеності й відстороненості від зображуваного та ін. **Практичне значення** дослідження полягає в аналізі часток у художньому тексті В. Стефаника як дискурсивних слів, які виступають засобами когезії та когерентності тексту, виконують анафоричну й катафоричну функції тощо, виступаючи при цьому одним із важливих мовних компонентів індивідуального стилю автора. **Новизна** наукових положень полягає в тому, що вперше художній текст новел В. Стефаника розглянено крізь призму комунікативного підходу з метою встановлення семантико-прагматичних смислів часток як важливих елементів структури дискурсу.*

Ключові слова: *частка, дискурсивне слово, семантико-прагматичний смисл, комунікативний підхід, ідіостиль.*

Постановка проблеми. Частки як строкатий і неоднорідний клас слів щодо семантико-функційного навантаження, комунікативних функ-

цій, складу й структури, омонімічних відношень з іншими частинами мови неодноразово ставали об'єктом лінгвістичних студій (Л. Бондаренко, Л. Бутко, В. Виноградов, І. Вихованець, К. Городенська, С. Педченко, К. Симонова та ін.). Досі немає однозначної кваліфікації їхнього граматичного статусу, усталеної класифікації на розряди та групи (О. Безпояско, І. Джочка, А. Загнітко, С. Педченко та ін.) [Див. 5]. На зміну трактуванню часток як класу службових слів, які протиставлені повнозначним словам, прийшло сучасне розуміння їх як формально незмінних одиниць мови, які є виразниками різноманітних семантико-прагматичних смислів висловлень, мовленнєвих жанрів, дискурсів [1, с. 31]. Відповідно до цього підходу частки належать до дискурсивних слів, а основним завданням дослідника при описі всіх найважливіших типів комунікативних смислів часток є залучення «поняттєвого інструментарію комунікативної лінгвістики з обов'язковим урахуванням внутрішнього світу осіб, які беруть участь у комунікації, їхніх фізичних, психічних, соціальних, вікових, гендерних тощо особливостей, інтенцій, точок зору, емпатій, найзагальніших світоглядних пресупозицій та інших експліцитних та імпліцитних чинників мови в дії» [1, с. 35]. Саме ці особливості героїв художнього твору є в центрі уваги письменника, який за допомоги відповідних мовних засобів передає найтонші емоційні відтінки їхніх переживань, учинків.

Аналіз досліджень. Мовотворчість художнього доробку В. Стефаніка неодноразово ставала об'єктом вивчення багатьох українських мовознавців [Див. 2, с. 9]. Водночас частки як виразники комунікативних інтенцій автора чи персонажів творів письменника вперше стають об'єктом аналізу в нашій розвідці. Наявність у В. Стефаніка неперевершеного власного індивідуального стилю була відзначена свого часу ще І. Франком. До визначальних рис художнього новаторства видатного новеліста, І. Франко, як зазначає літературознавець Р. Піхманець, зараховував «максимальну згущеність художньої думки, “велику простоту”, “глибокий ліризм”, художній психологізм і тонке естетичне чуття, що позначилося на мистецтві слова, фрази, описів і дозволяє уникати зайвих описів чи надмірного нагнітання напруги» [7, с. 19]. Поняття «ідіостиль» трактуємо у вузькому розумінні, згідно з яким ідіостиль автора формує континуум лінгвостилістичних засобів, характерних для творчої манери мовної особистості письменника. Частки як клас дискурсивних слів є одним із тих виражальних засобів, які допомагають митцеві акцентувати певну думку чи факт, звернути увагу читача на відповідну художню деталь, яка відіграє важливу роль у тексті. На сьогодні в українській лінгвістиці вже представлені дослідження, присвячені аналізу ролі часток в ідіостилі письменника, зокрема Лесі Українки [6], Б. Грінченка [4], В. Шовкошитного [3] тощо.

Мета – з’ясувати семантико-прагматичні смисли часток у художньому тексті В. Стефаніка. Матеріалом дослідження послужили партикули, ужиті автором у новелах «Камінний хрест», «Кленові листки», «Вона – земля».

Виклад основного матеріалу. Сучасна лінгвістика значною мірою скерована на аналіз «службових» слів, зокрема часток, оскільки їхня комунікативна роль не менш вагома, ніж слів «повнозначних». Партикули є носіями неповторних ідіоетнічних семантико-прагматичних смислів, «без оволодіння якими мовлення носія конкретної лінгвокультури стає “сухим”, “прісним”, “беземоційним”, а часом просто унеможлиблюється» [1, с. 30]. Частки є важливим засобом моделювання будь-яких комунікативних ситуацій, увиразнюючи мовленнєву інтеракцію співрозмовників, які з метою реалізації своїх намірів, зокрема переконання в чомусь слухача, намагаються дібрати найбільш доречні форми мовного втілення. У запропонованій розвідці розглянемо частки, які є найбільш частотними в художньому тексті В. Стефаніка.

До частотних, типово вживаних на початку висловлення в аналізованому тексті, належать частки *a* і *та*, які в сучасному мовознавстві трактують як носіїв семантики говоріння. Їхня прагматика вказує на те, що вони пов’язані з суб’єктом, який говорить і створює пропозицію висловлення. Уживаючись на початку речення перед присудками, що виражають заклик чи наказ виконувати певну дію, частка *a* має діалогічне спрямування, співвідносячи репліку героя з попереднім контекстом спілкування, наприклад: – *A* тепер ступай собі, стара, межі газдині та пильнуй, аби кожду своє дійшло, та напийси раз, аби-м ті на віку видів п’єну. – *A* вас, газди, я ще маю на два гатунки просити [9]; –*A* підіть ви до великої хати та перед святим Николаєм проведіть єї молитву; може, народиться в ні слово [11]. На думку Ф. Бацевича, у таких висловленнях «проступає внутрішній діалогізм, заданий часткою *a*, а також імпліцитний натяк на можливі суперечності між мовцем (творцем цього висловлення) і адресатом, до якого воно звернене» [1, с. 153–154]. Йдеться про можливий конфлікт, який може виникнути між комунікантами, водночас уживання частки у висловленні дає змогу ніби згадати про минулі події, відомі для учасників мовлення. Окрім згаданого семантико-прагматичного смислу, частка *a* водночас може виконувати приєднувально-протиставну функцію, характерну для сполучників, виявляючи частиномовний синкретизм, наприклад: – Ночуйте, та будьте гостями. Сяду я коло вас, та побалакаю з вами, а жінка най варить вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче. – *A* це в мене перша, уже п’ятдесят років, як за мною, та тепер здуріла... [11].

Ретроспективність характерна й для частки *та*, яка типово є носієм виразного діалогічного начала. Герої Стефанікових новел уживають цю

частку, коли автор прагне вказати на органічність та природність відповідного повідомлення. Саме ця частка допомагає виразити чуттєво-емоційне сприйняття певних подій та відображення світу в мовленні селян, наприклад: – Правда, Семене, правда, за це слово я вам декую... – **Та** куда ви си вібрали? За панами і за жидами? [11]. Водночас партикула **та** може слугувати засобом підсилення певних емоцій, оцінок, часто негативних, наприклад: Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забився. – **Та** цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, – говорив Іван іспересердя [9]; Іван встав від стола, спинився насеред хати, спустив руками так, як діти на печі, і почав до них балакати: – **Та** чому не летите з мосі голови? Я вам розчиню і вікна, і двері, гай!.. [10]. У цих репліках – увесь біль, розпач від неможливості змінити реалії нужденного селянського життя.

Частка **то** використовується для змалювання ситуацій, які для автора є зрозумілими, визначеними, водночас він наче прагне відсторонитися від них, спостерігати ніби збоку, наприклад: **То** як тягнули снопи з поля або гній у поле... [9]; **То** як їм траплялося сходити з горба, то бігли [9]; **То** як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ї п'ять кованих возів [11]. Цей комунікативний смисл може вказувати на фіксацію (виокремлення, підкреслення) буттєвої наявності чогось, когось. «Досить часто ця фіксація постає як 'усвідомлення визначеності чогось', а частка **то** виступає синонімом до дейктичного займенника *це*» [1, с. 94], наприклад: – Не марікуйте, куме, та не гнівіть бога, бо **то** його воля, не ваша [10]; – Іване, не журіться дітьми, бо **то** не лишень ви, але бог їм тато, старший від нас [10]. Зауважимо, що в наведених прикладах йдеться про усвідомлення невідворотності, неминучості певних подій чи явищ, таке сприйняття пов'язане з глибокою вірою селян у те, що на все Божа воля: і труднощі, і випробування, і втрати треба приймати, не виявляючи надмірного гніву чи розпачу.

Уживання видільної партикули **же** (*ж*) у спонукальних конструкціях підсилює волонтеративну семантику предиката відтінками заохочення, нетерпіння, наполягання щодо виконання певної дії тощо, наприклад: – Куме Іване, а лишіть **же** ви собі жінку, таже вона вам не воріг... [9]; – А проше, газди, а озміть **же** без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні [9]; Господа воля! А законтентуйте **ж** си, газди, та й вібачейте за рещту [9]. Відповідно й типовою для цієї частки є припредикатна позиція, використання зазначеної партикули найчастіше пов'язане з повторною каузацією: «мовець ніби нагадує реципієнтові, що він очікує від нього актуалізованої в передтексті або довербальній ситуації дії» [8, с. 163]. А неспецифічна й поодинокі зміна розташування частки зумовлена найчастіше прагматичними чинниками, а саме акцентуванням на винятковій ролі й значенні певної ознаки чи ситуації для мовця в момент

повідомлення про них, наприклад: – Е-ех, мой, як тобов грону, та й по нитці розлетишси, який *же-с* тежкий! [9].

Однією з домінантних за частотою вживання є обмежувальна частка *лиш* (*лише, лишень*). Зауважимо, що в аналізованих новелах жодного разу не вжито частки *тільки*, яка теж належить до комунікативно активних слів в усіх функціональних стилях сучасної української мови. За спостереженням Ф. Бацевича, партикула *лиш* є носієм комунікативного смислу ‘виділення мовцем виняткового серед потенційних членів певного класу об’єктів, дій, станів, процесів, ознак тощо’ [1, с. 187]. Зрозуміло, що найзагальніший смисл у відповідних контекстах буде варіюватися, стосуючись певних суб’єктів, об’єктів, часових та просторових ознак, певних сфер діяльності людини тощо. З’ясуємо причини такої частотності уживання зазначеної частки порівняно з іншими. Опис життя селян, які щодня стикаються з постійними обмеженнями, неможливістю реалізувати свої мрії і прагнення, іноді – навіть задовільнити найнагальніші потреби, зумовлює використання автором лексем, які здатні відобразити ті жорсткі рамки вибору, перед якими постають герої новел.

Граневий різновид ‘обмеження кількості членів певного класу’ реалізовано в реченнях: Відколи Івана Дідуха запам’ятали в селі газдою, відтоді він мав усе *лиш* одного коня і малий візок із дубовим дишлем [9]; Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, *лише* хатчину завалену [9]. Наведений ілюстративний матеріал дозволяє стверджувати, що з усього можливого (зокрема батьків, родичів – того, що є для людини найціннішим у житті) після повернення з війська Іван (головний герой новели «Камінний хрест») застав «лише хатчину завалену». Та й під час свого газдування всі статки селянина складаються «лиш з одного коня і малого візка із дубовим дишлем». Зрештою, і сам Іван є «винятковим серед потенційних членів певного класу суб’єктів», адже ніхто більше не наважився обробляти землю на горбі, який у селі був «щонайвищим і щонайгіршим над усе сільське поле», порівняймо: Ніхто не орав його і не сів і межі ніякої на нім не було. *Лиш* один Іван узявся свою пайку копати і сіяти [9].

У певні рамки вкладені й фізичні стани, сфера почуттів героїв, коли з багатьох можливих варіантів розвитку подій селянин реально може використати тільки один (граневий смисл частки ‘обмеження сфери фізичних дій і станів людини і тварин’), наприклад: Ой, ззолили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба *лиш* тікати [9]; Шлеї не мав на собі, *лише* йшов із правого боку і тримав дишель як би під пахою [9]; Не договорював і не пив до нікого, *лиш* тупо глядів навперед себе і хитав головою... [9].

Допомагає аналізована частка авторові акцентувати певну художню деталь, наприклад, той факт, що характерною рисою Івана як одно-

сельця було для земляків те, що приходив до церкви один раз на рік, порівняймо: Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив *лиш* раз у рік, на Великдень, і що курей зіцірував [9].

Синонімізуючись із дискурсивними словами *тільки-но*, *щойно*, партикула *лиш* (*лишень*) може вказувати на початок низки дій, процесів, станів тощо, наприклад: Та й *лишень* очі пролупиш, то зараз тебе та роса їсть, бо мало тебе біда їсть, ще вона вночі тебе найде! [10]. У певному контексті аналізована частка, навпаки, може виражати семантико-прагматичний смисл ‘виділення особливого серед звичайного у межах певного класу’, коли необхідно наголосити на чомусь, що витісняє, робить незначущим будь-які інші предмети, події серед низки однотипних, наприклад: Два роки нічо в хаті не говорилоси, *лиш* Канада та й Канада [9]; А тож бог не гніваєси на таких, що землю на гиндель пускають? Тепер нікому не треба землі, *лиш* викслів та банків [9]. Наведені приклади засвідчують, що протягом тривалого часу жодна інша тема, ніж еміграція в Канаду, не була настільки ж вагомою й значущою. Так само в розумінні героя-селянина для його сучасників не земля є центром матеріальних і духовних цінностей, а гроші – «*лиш* викслі та банки».

До комунікативно частотних в аналізованому тексті належить і спонукально-оптативна діалектна частка *най* (літературний варіант – *хай*). Залежно від контексту, В. Стефанік за допомоги вказаної партикули експлікує різні волітивні значення. Оптативно-модальне значення заклику-побажання найчастіше реалізоване в тих висловленнях, де суб’єктом виконання бажаної дії є Бог, що є цілком закономірним у світоглядному сприйнятті тогочасного селянства, наприклад: Та декую вам красно, та *най* вам бог дасть, що собі в него жедаєте [9]; *Най* їм бог помагає їсти тот хліб, а мені однако гинути [9]. Іноді частка *най* вжита задля вираження прохання через адресата, який має донести відповідний заклик до потенційних виконавців дії, наприклад: Семенку, а тепер гарно вмийся, і Катруся, і Марія *най* вмийються [10].

Поєднання партикул *хай*, *нехай* (в аналізованому тексті – *най*) з дієсловами у формі першої особи однини майбутнього часу становлять крайню периферію апелятивної семантики. Предикати описують ситуацію, коли «мовець звертається до свого співрозмовника чи співрозмовників, але не як до потенційних виконавців чи посередників у реалізації потрібних для нього дії чи стану, а лише як до слухача або слухачів, яким повідомляє про свій намір виконати дію чи реалізувати стан самому» [8, с. 115–116]. В аналізованому контексті, окрім наміру виконання певної дії, автор акцентує на вимушеності таких дій головного героя (не хочу, але змушений), наприклад: – Щось би-м сказав, та *най* мовчу, *най* шіную образи в хаті і вас яко грешних [9].

Уживання частки *най* у поєднанні з часткою *би* служить для вираження не волітивного значення, а експлікації оптативної семантики в різних варіаціях (власне бажання, побажання, вимушене прагнення чогось). Засобами вираження оптативного значення, модифікованого емоційно-аксіологічними суб'єктивно-модальними відтінками, виступають у тексті досліджуваних новел і партикули *коби, то би* тощо, наприклад: *Най би* син, – ваша дитина, а людський злодій, – *най би* зогнив у тюрмі, бо злодія не шкода! *Най би!* [10]; – *Коби* бог позволив... Газди, а проше, а доцегніть же... [9]; *Та то би* на дванадцятий сніп якийсь раз торгнути, *то би* якийсь раз схилитися, то з поперека вогонь у пазуху сиплеться! [10].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Частки як засоби вираження різноманітних комунікативних смислів В. Стефанік активно використовує у художній канві новел. Зазначені дискурсивні слова допомагають митцеві передати широкий спектр комунікативних ходів, прагматику внутрішнього діалогізму, винятковості тощо. Партикули є віддзеркаленням взаємодії мовця та реципієнта, забезпечуючи інтерпретацію мовцем фактів з погляду їхньої важливості, відповідності різним нормам, доцільності, вимушеності тощо. Подальшого й ґрунтовного дослідження потребує увесь корпус часток, ужитих у художньому полотні видатного новеліста, з метою повного опису семантико-прагматичних смислів часток як дискурсивних слів, які є невід'ємними категорійними компонентами будь-якого тексту.

Література

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова. Львів : ПАІС, 2014. 228 с.
2. Беценко Т.П. Ідіостиль Василя Стефаніка: синтаксичні засоби поезики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2016. Вип. 21. Т. 1. С. 1–4.
3. Вільчинська Т.П., Вільчинський О.К. Частка як засіб формування комунікативних типів речення у творчості В. Шовкошитного. *The driving force of science and trends in its development : collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference*. January 29, 2021. Coventry, United Kindom : European Scientific Platform, 2019. Vol. 3. P. 79–84.
4. Вінтонів М. Частки в ідіостилі Бориса Грінченка: функційно-семантичне вираження. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк, 2016. № 2 (6). С. 27–33.
5. Джочка І. Терміни на позначення різних груп часток в українській мові: проблема неоднозначного трактування. *Вісник Прикарпатського*

- національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Випуск 42–43. Івано-Франківськ, 2014–2015. С. 190–196.
6. Джочка І. Семантико-прагматичні смисли стверджувальних часток (на матеріалі драматичного тексту Лесі Українки). *Волинь філологічна: текст і контекст. Універсум Лесі Українки*. Луцьк, 2016. Вип. 22. С. 539–551.
 7. Піхманець Р. «Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм» (Василь Стефаник). *Слово і Час*. Івано-Франківськ, 2007. № 2. С. 17–26.
 8. Степаненко М., Педченко С. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові. Полтава : ПП «Аст-рая», 2019. 222 с.
 9. Стефаник В. Камінний хрест. URL:<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=336>(дата звернення:30.04.2021).
 10. Стефаник В. Кленові листки. URL:<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=337>(дата звернення:30.04.2021).
 11. Стефаник В. Вона – земля. URL:<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=335>(дата звернення:30.04.2021).

PARTICLES IN VASYL STEFANYK'S IDIO-STYLE: SEMANTIC-PRAGMATIC ASPECT

Iryna Dzhochka

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;
e-mail:iryana.dzhochka@pnu.edu.ua

*The article examines particles of the Ukrainian language in Vasyl Stefanyk's novellas. Particles, considering a wide range of communicative functions, intonational setting, positional mobility etc., are one of defining classes of discursive words, which, along with other lingual means, form and define the structure of any fictional canvas. During the research both general scientific methods (analysis, synthesis, generalization), as well as linguistic ones (contextual, transformational) were utilised. **The aim** of the proposed study is establishing semantic-pragmatic senses of frequent particles in the analysed text that serve as devices of actualizing various spiritual, mental, social characteristics of novellas' heroes. In the specified perspective the **results** of the scientific research are: the discovery of the most frequent particles, characteristic of the writer's idio-style, namely: a, ta, to, zhe (zh), koby, nai, the definition of usual senses of particles, directed at communication (internal dialogism and communicative memory (the particle a), natural communication, combined with the increase of certain components of an utter-*

ance (the particle *ta*)), the guidelines on conscious definiteness and detachment from the depicted and so on. **The practical significance** of the research lies in the analysis of particles in Vasyl Stefanyk's fictional text as discursive words acting as means of the text cohesion and coherence, performing anaphoric and cataphoric functions etc., acting, meanwhile, as one of important lingual components of the author's individual style. **The novelty** of scientific theses lies in the fact that for the first time the fictional text of V. Stefanyk's novellas is examined through the prism of a communicative approach with the aim to establish semantic-pragmatic senses of particles as important elements of the discourse structure.

Keywords: particle, discursive word, semantic-pragmatic sense, communicative approach, idio-style.